

1843 ԲԱԶՄԱՎԷՊ 1909

ՀԱՆԴԻՍԱՐԱՆ

ՀԱՏՈՐ
ԿԷ
ՆՈՑԵՄԲ.
Թ. 11

ԱԶԳԱՅԻՆ — ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ — ԳՐԱԿԱՆ — ԳԻՏԱԿԱՆ — ՊԱՏՄԱՆԱԿԱՆ

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ՝ ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԻ ԱՄՍԱԹԵՐԻ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՃԵՄԱՐԱՆ

ԱՄԱՆԱԿԱՒՈՐ ԶԱՓԸ

ԵՒ

ՏՈՒԹ. Ս. Մ. ԳԱՐԻԵԼԵԱՆ

Բազմավեպի մէջ¹ փորձած էինք ցուցը-
նել թէ ինչպիսիան տաղաչափութիւնը, Հ.
Ա. Բագրատունիէն ներմուծուած մեր ար-
դի գրականութեան մէջ՝ գեղարուեստական
յաջող ձեռնարկ մ'է, ինչպէս կ'ապացու-
ցանեն դասական հեղինակներու թարգմա-
նութիւնները, ուր ներդաշնակութիւնն և
զրոյի ազատութիւնը այնքան համեմատա-
կ'ընթանան, քայքայ խղիւղը նկատելով մի-
այն գիտական տեսակէտիւ՝ սխալ պիտի
ըլլայ կարծել թէ հայկական տաղաչափու-
թիւնը մեր նախնաց արհեստը կը ներ-
կայացնէ, այլ անոր երևոյթներէն մէկն է
միայն, որուն գեղեցկութեամբը գրաւուած՝
Բագրատունի զայն կը կատարելադործէ.
և յայտնելու պահուն իսկ՝ կը ստեղծէ.

Առաջարկեր էինք նախնաց ճշգրտուած
ներու մէջ՝ վանկերու թուով չափուած

անդամներու տեղ՝ շեշտով միացուած քա-
տախտաբեր ի նկատի առնուլ իբրև մէկ
մէկ անգամ, զանոնք ամանակ անուանե-
լով՝ նախորդ դրութենէն զատելու հա-
մար :

Այսպէս եթէ հետագայ տողը՝

Հովիւն երգեն ընդ հրեշտակ տան անտիւ աշխարհի
Հայկական տաղաչափութեամբ կը մեկ-
նուի՝ յաջորդը

Անբաւելին երկնի՝ և երկրի ի խոնձարուրս պատե-
լցաւ

տողը ո՛չ մէկ կերպով կրնայ մեկնուիլ՝
եթէ չընդունինք որ երկնի՝ և երկրի, հա-
կառակ հիկզ վանկով ըլլալուն, շեշտով
միացած քառախումբ մը ըլլալով՝ անգամ
մը նկատուած է, ամանակ մը :

Այս տաղաչափութիւնը մեզի ազգային
կը թուի այն պատճառաւ՝ որ այդ քառա-
խումբերը «հայկական» շեշտի արդիւնն
են, մինչդեռ յունարէնի և լատիններէնի
շեշտերը միշտ բառափերջին վրայ չգրտ-
նուելով՝ քերթողները ստիպուած էին վաճ-
կերը նկատի առնուլ, ո՛չ քառախումբերը :

Յետ շարականներու մաս մը վերլուծե-
լու «Ամանակեալ տաղաչափութեամբ» կը
խոստանայինք անցնիլ «Գողթան երգերու»,
ժողովրդական առածներու և՝

1. Յունիս 1907, էջ 244 «Ազգային հին բանաստեղ-
ծութեանց տաղաչափական գաղտնիքը»:

2. էջ 254:

Բայց Տոբթ. Ս. Մ. Գարբրիելան իր Ալկնայ գաւառապետի հմտալից և հետաքրքրական ուսումնասիրութեան մէջ՝ առիթ ունենալով խօսելու Ալկնայ ժողովրդական բանաստեղծութեանց՝ և անոնց մեր Գողթան երգերու հետ ունեցած յարաբերութեանց վրայ, կը ստիպուի կանխել և իր ուսումնասիրութեան առարկայ ընել ճիշդ մի և նոյն խնդիրը: Ընդունելով մեր առաջարկած սկզբունքը՝ թէ մեր Գողթան, եկեղեցական և ժողովրդական՝ կամ համագումար բառով՝ հայկական տաղաչափութիւնն է Ամանակեայ տաղաչափութիւնը և ոչ եթէ վանկերու թիւին վրայ հիմնալը, կը տարածայնի մանրամասնութեանց մէջ, անհիշել համարելով այն եղանակը՝ որով այդ սկզբունքը գործադրութեան կը դնենք, և իւրաքանչիւր տողի մէջ մեր նկատած ամանակներու թիւը չափազանց գտնելով:

*

Վանկերու թիւով — կը գրէ Տոբթ. Գարբրիելան — ամէն տող մեկնելու:

«Նախապաշարումը ո՛չ Պ. Զօպանեանի յատուկ է և ոչ Պ. Նորայրի:

Հ. Բագրատունի, Հ. Հիւրմիւզեան և այլք այս կարգի քերթուածներուն ինչպէս և հին շարականներուն ընծայած են ոտքի և անգամներու այնպիսի յօրինուածութիւն մը՝ որ բոլորովին օտար է անոնց: Օտար ազգաց տաղաչափութեանց կանոններն են՝ որ երևակայութեամբ վերագրուած են բնիկ հայկականին, վասնզի չէ խորհուած թէ հայ ցեղը, իբրեւ գերագանցօրէն սիրող գեղեցիկ պարզութեան, կրնայ յղացած և արտադրած ըլլալ ամենեւնի քնական ու ամենեւնի գեղեցիկ ձևի տաղաչափութեան:

Այս հիմնական թիւորմացութեան իբրեւ հետեանք շատ նեղութիւն կրած են մեր հեղինակները հայ տաղաչափութեան կանոնները ճշդելու: Վերաստանոտնեան քառանգամ տողը... բացառութիւններով և ազատութիւններով ծանրաբեռն է: Անդամը կրնայ երբեմն, փոխանակ չորսի, ունենալ երեք վանկ, մինչև իսկ երկուք, Բայց տողին երրորդ անդամը միշտ քառավանկ ըլլալու է, և առաջին երկու անդամները՝

հաւաքաբար՝ ո՛չ երբէք նուազ քան հինգ վանկ: Այս բոլորը երևակայական են:

Փննելով մեր եկեղեցական երգերու ամենէն հինները, որոնք ոսկեգարու գործ կը համարուին, — ոմանք Ս. Սահակայ իսկ ընծայուած — կը տեսնենք թէ Գողթան երգերու ձևն ու չափն ունին, ինչ ալ եղած ըլլայ մեր գրական նախնեաց վրայ օտար գրականութեան ազդեցութիւնը, չէ՛ կրցած դեռ զանոնք հեթանոսական դարուց ազգային տաղաչափութեան հոգիէն օտարացնել: Դեռ անսկսեկ ու քնական գեղեցկօրիւնը կը սիրեն:

Հ. Սահակեան շատ գիտական ու խորաթափանց ուսումնասիրութեան մը նիւթ ընելով մեր հին շարականներուն տաղաչափութիւնը՝ հաստատած է թէ ազգային հարազատ տաղաչափութիւնը ամանակեայն է: Սակայն և այնպէս ինքն ալ տակաւին անոնց տողերը քառանգամ կը կարծէ, և զանոնք անդամատելու փորձ կ'ընէ ըստ այնմ: Հակառակ իր բոլոր նարտարութեան, կը վրիպի անոնց պատշաճեցնել այդ երգերը, ինչպէս կրնանք ակներև տեսնել այժմ իր անդամատած համարներէն զոմանս ի մէջ բերելով »:

Ձեռք համարիք թէ նախնեաց տաղաչափութեան մեկնութիւնը՝ զոր առաջարկած էինք՝ սկզբնաւորութեան պահուն իսկ կատարելագործման հասած ըլլայ, ընդհակառակն լուրջ նկատողութեան պիտի առնուէր այս անտամամբ եղած դիտողութիւնները, ջանալով հասնիլ նախնեաց մտածման ճշդագոյն ներկայացման:

Մեր նախորդ ուսումնասիրութեան մէջ կարծիք յայտնած էինք թէ մեր նախնեաց Ամանակեայ տաղաչափութեան մէջ՝ տող մը կարող էր բաղկանալ հաւասարապէս, մէկ, երկու, երեք և չորս ամանակներէ՝ ըստ կամս գրողին: Տոբթ. Ս. Գարբրիելան կ'ընդունի իբրեւ ընդհանուր կանոն՝ թէ մեր նախնի բանաստեղծութեանց տո-

1. Հանդէս Ամսօրեայ, 1909:

2. Հանդէս Ամսօրեայ, 1909 Մայիս, 158:

դերը երկու ամանակէն աւելի չեն բռնակալեր:

Դժբաղդաբար մեծարգոյ գիտնականը չէ՛ բարեհաճած մանրամասնութեան իջնել և մեկնել, օրինակ իմն, թէ ի՞նչ կերպով «Այսօր յարեաւ»ը կարող է երկու ամանակի վերածել:

Այդ քերթուածը կարգալով հայերէնի բնական շեշտով և թողլով որ իրարու միացած ընթանան այն բառերը, որ քերականական կապով միացած են, կամ կարճ ըլլալով միասին կը հնչուին և հետեւաբար քառախումբ մը կը կազմեն ինքնաբերաբար (իրենց ժայնական կշռի թիթեւութեան պատճառաւ)՝ կը տեսնենք որ իւրաքանչիւրը յորս ամանակ կը պարունակէ:

Այսօր յարեաւ — ի մեռելոց
փեսայն անմահ — և երկնաւոր
Քեզ աւախք — իւրեղութեան
հարսն ի յերկրէ — եկեղեցի,
Օրհնեա՛ ի ծայն — քրճուորեան
զԱստուած քո — Սիովն:
Այսօր անմահ — լոյս ի լուսոյ
լուսաւորեաց — զմանկունքս քո,
Լուսաւորեա՛ Երուսաղէմ
քանզի յարեաւ — լոյս քո Քրիստոս
Օրհնեա՛ ի ծայն — քրճուորեան
զԱստուած քո — Սիովն:
Այսօր խաւարն — անզխտութեան
հաւածեցաւ — կերեական լուսով
Եւ քեզ ծագեաց — լոյս զիտութեան
յարուցեալն ի մեռելոց — Քրիստոս:
Օրհնեա՛ ի ծայն — քրճուորեան
զԱստուած քո — Սիովն:

Այս օրինակը՝ որ իր յանկերգով և տողերու բնական կանոնաւոր բաժանմամբ ցոյց կու տայ՝ թէ տաղաչափութիւն մ'է, բայց ո՛չ հայկական որով անմեկնելի պիտի մնային շատ անդամներու անհամեմատական կերպարանքը, — կ'ապացուցանէ թէ մեր նախնիք աւելի ազատաւէր եղած են՝ քան ուրեան Տոքթ. Գարրիեւեան կ'ենթադրէ զիրենց, և թէ երբէք խորհած չեն սահմանափակուիլ երկու ամանակի մէջ:

Մեծապատիւ Տոքթորը ի՞նչպէս կը մեկնէ սա տողերը օրինակ իմն.

Եւ քեզ ծագեաց լոյս զիտութեան յարուցեալն ի մեռելոց Քրիստոս:

«Եւ քեզ ծագեաց» իր շեշտն ունի, նոյնպէս «լոյս զիտութեան».

ճառաւ այս երկու շեշտաւոր խումբերը միացնել մէկ ամանակ կազմելու համար. «յարուցեալն ի մեռելոց» ա՛յնքան իր մէջ կատարեալ բառախումբ կը կազմէ որ ոչ մէկ քերականական իրաւունք ունինք «Քրիստոս» անունն ևս անոր կցելու և նոյնպէս

Այսօր յարեաւ ի մեռելոց — փեսայն անմահ և երկնաւոր բաժանում մ'ընելու համար հարկ է ենթադրել թէ ընթերցողը հէ ի հէ ընթացող և հայկական շեշտին անուշադիր՝ իր շնչատութեան ոյծովը կը չափէ ոտանաւորին անդամները. « փեսայն անմահ » բառախումբ մ'է, բայց «երկնաւոր» բառը զանդադօրէն կը հետեւի իրեն և բնական քառասանութեան մէջ իսկոյն կարելի է անդադառնալ թէ շեշտը իր բոլոր ոյժը նախորդ ածականին վրայ կեդրոնացուցած է:

Տող մը ամանակներու բաժնելը կախում չունի մեր կամքէն. ան հայերէն լեզուի բացարձակ իրաւունքն է. ուրիշ պայմանադրական կանոններէն չըլլալով՝ որ լեզուն կը ծառայեցնեն գրողի քմահաճոյքին՝ պիտի ընդունինք զայն այնպէս ինչպէս մեր առջև կը ներկայանայ. օրինակ իմն «հարսն ի յերկրէ՛ եկեղեցի» վերջին բառը զատուած է նախորդէն, և մէկ անգամ միայն չի կրնար կազմել:

« Բարունայ վարդապետին — համեղ ողկոյզ արեամբ
[հմեալ] »

Շարականի տողը այսպէս բաժնելու համար պէտք է համարիլ՝ թէ «համեղ ողկոյզ» և «արեամբ հմեալ» հակառակ զօրաւոր շեշտերով կապուած ըլլալուն՝ դարձեալ մէկ ամանակ կը կազմեն:

Հետեւաբար զեռ պապոցացանկի կ'երկի մեզ Տոքթ. Գարրիեւեանի բանաձեւած հետեալ օրէնքը.

«Ամէն տող երկու անդամէ կը բաղկանայ, ոչ առիկ և ոչ պակաս: Նիւթին և ոճին ճոխութեան համեմատ՝ տողերը կըրնան մէկ կամ նուազ կարճ ըլլալ, 6, 7, 8 վանկերէ կամ 9, 10, 11, 12, մինչև 16 վանկերէ կազմուիլ, բայց այդ բոլոր վանկերը երկու խումբի, այսինքն երկու անդամի բաժնուած կ'ըլլան ամէն

դէպքի մէջ։ Ուրիշ խօսքով տողին անդամ-
ները կրնան մասնը ըլլալ կամ խողոր, ինչ-
պէս շէնքի մը սենեակները, բայց երկուք
միայն են անդամներուն թիւը՝»։

Այս օրէնքը՝ որուն գոյութիւնը անհրա-
ժեշտ չէ՝ Տոքթ. Գաբրիէլեանին ատիթ
տուած է ընկնալու հակասութեան մէջ։
այսպէս կ'ընթեռնու նա՝ վահագնի երգը,
ամանակեւ տաղաչափութեամբ։

Երկներ — երկին և երկիր
Երկներ — և իրարան ծափ.

Երկն ի ծովուն ունէր — զկարմիրիկ հոգեհիկն.
Բնդ հոգեան փող — ծովն ելանէր.
Ընդ հոգեան փող — բոց ելանէր,
Եւ ի բոցոյն — պատանեկիկ վազէր
Նա հուր հեր — ունէր
Ապա թէ բոց — ունէր մօրուս
Եւ աչկունքն էին — արեգակունք.

Նա հուր ձեր ունէր և բոց ունէր մօրոսս
մէկ մէկ ամանակ կը համարինք, որովհե-
տե ունէր բայը ինքնաբերաբար կը կցուի
նախորդին՝ շեշտի գօրութեան և բայի
կարճութեան պատճառաւ. վանկերու քա-
նակը հոս այնքան ծանրութիւն չի՝ կազ-
մեր որ շեշտը կարող չըլլայ զայն իր
հետը տանիլ։ Ն. Մառ արդէն դիտել
տուած է որ «Ապա թէ» խորհնացւոյ յա-
ւելուածն է՝ այս իմաստով. «երգին մէջ
յետոյ կ'ըսուի թէ». — Գողթան երգերու
մասին գրութեան մը մէջ մենք այն կար-
ծիքն յայտնած ենք որ «բոց ունէր մօ-
րուս» և «աչկունքն էին արեգակունք»
նոյն քերթուածի մաս չեն կազմեր, վա-
նայնդի խորհնացւոյ «ապա թէ» յաւե-
լուածը նախմաստ կ'ըլլար, կամ պէտք էր
զայն ամէն տողի սկիզբը կրկնել։ Արե-
գակի ծագման նկարագրութեան մէջ՝ աչ-
քերը արեգակի նմանցնել անտեղի է։ —
Այս փոքր դիտողութիւններէն յետոյ Տոք-
թոր Գաբրիէլեանի պիտի հարցնէինք.
ինչպէս կարող է Տոքթ. Գաբրիէլեան են-
թադրել որ երկու ամանակով ըլլայ սա
տողը.

Խորհուրդ մեծ և սքանչելի
որ յայտ մտոր յայտնեցաւ

Մի՛թէ «խորհուրդ — մեծ և սքանչելի»
շեշտական տեսակէտով ճշդիւ չի՞ համա-
պատասխաներ «Երկներ — երկին և եր-

կիր»ի. և եթէ այս վերջինը երկու ամա-
նակէ բաղկացած է, ինչ իրաւամբ նա-
խորդը մէկ ամանակով պիտի համարի։

Հե՛ծաւ — արե՛ր արթա՛ն Արտա՛շն

պէտք էր նոյն պատճառաւ երկու ա-
մանակ նկատուիլ, մինչ Տոքթ. Գաբրիէ-
լեան զայն մէկ ամանակ կը նկատէ, և
այս արդիւնքին հասնելու համար՝ կը մեր-
կացնէ իմաստը իր պաճուճանքներէն և
զայն կը վերածէ հետագայ ձեւին

Հե՛ծաւ Արտա՛շն — Ի սեււոն գեղեցիկ.

Բայց եթէ իմաստը, պարբերութեան
խսկութիւնը միայն առնուլ ներելի ըլլար՝
բազմաթիւ տողեր 5-5 կամ 4-4-3 չա-
փով գրուած՝ կարող էին վերածուիլ 4-3ի
կամ մէկ 5ի, եայլն։ Տաղաչափութիւնը
բառերու հետ կապուած է, ոչ իմաստի,
և կարելի չէ բոլոր այն երկար բանաս-
տեղծութիւնները՝ որ մէկ կամ երկու ի-
մաստ միայն կը պարունակեն՝ բաղկացած
համարիլ նոյնաթիւ անդամներէ կամ տո-
ղերէ։

Մեծապատիւ Տոքթորը Գողթան երգե-
րու հետ կը համեմատէ հետեւեալ ժողո-
վրդական երգերը.

Հաց նստիս՝ — Զուրտակ տղարով,
Ապրիս դուն — Զօրով մօրով,
Ու լցուի՛ սրտիկդ — արեամբ,
Արտիկդ արեւով — լցուի
Մեր դուռն — կարմիր խնձորով
Ով անցնի — վարդէտ անէ,
Ով դառնայ — կարմիր խնձորէն...

Ես աղուոր կարծ մի — տեսայ
Աղուոր կարծ մի — տեսայ
Չարկաւ — իմ երեսն արունց,
Մարկիս ալ — հարցմունք արաւ.
Աս երեսդ — ո՛վ արունց,
Ես ասոր պաղճան — իջայ,
Վարդե՛նուն փշիկն — արունց...

Մի՛ լար, մարի՛ կ, մի՛ լար — Խո նորէն տի գամ.
Ասկի տասնհինգ օր — արկովս տի գամ։

Ժողովրդական շատ բանաստեղծու-
թեանց մէջ սովորական 4-3 կամ 4-4
և 4-4-3 չափերն են գործածուած ա-
սանց անդամատարեան, դրութիւն մը՝ ու-
րուն գոյութիւնը արդէն Պ. Լեոնեան ա-
պացուցած է Աղագրական Հանդեսի մէջ։

1. Հանդէս Ամս. էջ 124.

2. Ամանակներու բաժանումը Տոքթ. Գաբրիէլեա-
նին են։

Այսպէս անդամներու առերեւոյթ անհաւասարութեան քողին տակ կը յարատեւ տողերաւ վանկական հաւասարութիւնը, բայց այս՝ «ամանակեալ» տաղաչափութեան արգելք մը չէ. երբի եղանակը կը բռնադատէր ճիշդորէն — նոյն իսկ առանց տաղաչափական ո՛ր է դիտման թերեւս — յաճախ վանկերու թիւին անպայման ուշադրութիւն դարձնել, երբ պիտի կրկնէր զայն այլ և այլ տանց մէջ. բայց յամենայն դէպս աւելի խոհեմութիւն է ժողովրդական «առած» ներու վրայ ուսամասիրել ինչպիսիք. երբ կ'ըսենք, զոր օրինակ,

Ես աղա — դուն աղա
Հապա չաղացն — ո՛վ աղա.

Ունինք ամանակեալ տաղաչափութեամբ և գեղեցիկ հաւասարակշռութեամբ իրարու համապատասխանող անհաւասար երկու անդամներ «Ես աղա» և «Հապա գաղացն». երբ կ'ըսուի

Գող
Սերոր զող

ո՛չ ոք կրնայ խորհիլ թէ վանկի հաւասարութեան մասին խօսող եղած է:

Համաձայն չենք կրնար ըլլալ Տոքթ. Գարբիելեանի՝ շեշտաւորման հետագայ եւ դանակներուն.

Սրտիկդ արեւով — Լեցուի.
աւելի քնական չէ՞ կարգալ.

Սրտիկդ — արեւով Լեցուի.
Տոքթ. Գարբիելեանի կ'ընթեռնու.

Ես աղուր կտրիճ մի — տեսայ
Աղուր կտրիճ մի — տեսայ.

Պէտք է կարգալ.

Ես աղուր — կտրիճ մի տեսայ
Աղուր կտրիճ մի — տեսայ.

Տոքթոր Գարբիելեանի բաժանմամբ երգչի ամանակի մասի ունեցած բոլոր ուշադրութիւնը անօգուտ կը մնայ. երկու տողերու վերջը «տեսայ» ամանակը կը կրկնուի, առանց ո՛ր է հաճոյք յառաջ բերելու. ընդհակառակն երգիչը շեշտի ճաշակաւոր խաղ մ'ըրած է, «Ես» բառը զոհելով զայն յառաջ բերելու համար: Առաջին տողին մէջ շեշտաւոր բառախումբը յետաձգած է (Ես աղուր — կտրիճ մի տեսայ) յաջորդին մէջ կանխած (Աղուր

կտրիճ մի — տեսայ), և այս կերպով իմաստի տեսակէտով աննշան տողէ մը Գողթեանի երգի հմայք ունեցող ներդաշնակութիւն մը կազմած:

Մեծապատիւ Տոքթ. Գարբիելեան ի մէջ բերելով մեր «խորհուրդ մեծ և սքանչելի»ի ամանակաւոր բաժանումը՝ հետագայ տողը

Եւ — արարածը ամենայն
զգեցան — հանդի՛րժ փրկութեան

բռնագրօս գտած է. «Այս տողին մէջ կը սկսի աչքի զարնել քառանդամի հայեցողութեան սխալը, զի Հ. Սահակեան բռնադատուած է «Եւ» շաղկապը անդամ մը համարել, ինչ որ բացարձակօրէն արգելուած է ո՛ր է բառի համար»:

Վերոյիշեալ դէպքին մէջ իրաւունք ունէինք տողը բաժնելու այսպէս

Եւ արարածը — ամենայն
զգեցան հանդերձ — փրկութեան.

Այս պարագային մէջ «Եւ» և «զգեցան» կարճութեան պատճառաւ՝ ամանակ մը կազմելու անկարող՝ կ'ամբողջանան իրենց յաջորդ բառերով, և մեր նախորդ բաժանումը յառաջ եկած էր այն սխալ տեսութենէն՝ թէ անփական և զոյակներ, յատկացուցիչ և յատկացեալը միշտ զօրաւոր և ձուլող շեշտով մը կը միանան, այլ ընդհակառակն յաճախ զանոնք զօղող շեշտը ձայնի երկարում մ'է միայն, հետեւաբար աւելի բաժանելու ընդունակ, և ճիշտ այս պատճառաւ թէ՛ Բագրատունեան, թէ մեր արդի քնարական տաղաչափութեանց մէջ՝ շեշտը անդամին վերջը կը նախընտրուի և նկատուած է իբրեւ բաժանիչ ոյժ. (օր. Չըքնաղագեղ — կըրգիներ, Դիւցազունութեան — օրինակ):

Մեծապ. Գարբիելեան մեր սխալ բաժանումը մատնանշելով՝ կ'ընդունի զայն յառաջ բերող սկզբունքը թէ «աժականը զոյականին հետ մէկ բառ կը կազմէ հայ տաղաչափութեան մէջ»: Այս պարագային, կ'ըսէ Տոքթ. Գարբիելեան «աժականը ո՛չ շեշտ կ'առնու և ոչ կրնայ իւրովի անդամ մը կազմել, բայց միայն երբ զոյականաբար վարուած ըլլայ»:

Չենք գիտեր թէ ինչո՞ւ Տ. Գ. ածականը շեշտէ կը զրկէ՝ գոյականի մօտ գոնուած պահուն, և թէ ինչո՞ւ այս վերջինին կը վերապահուի շեշտը: Մի՞թէ չենք ըսեր վրահ՝ ամբիւնելու, ամենի՞ զուգան:

Գարձեալ ինչ պատճառաւ ածականը անկարող պիտի ըլլայ միայնակ ամառուկ մը կազմելու, քանի որ յաճախ կը պատահի որ գոյական մը գտնուելով հաւասարապէս քերականական կապ ունեցող երկու բառերու միջև՝ յաջորդ բառին կը յարի աւելի զօրաւոր կերպով քան ածականին. զոր օր.

Խաղաղաւթ — Լուսերո՛ւ վրայէն.
Անգո՛ւնդ ահեղ, անյատակ:

Ածականի և գոյականի անբաժանելիութեան զաղափարն էր որ մեզ ալ ներշնչած էր «արարածը ամենայն» ամանակն ունենալ անպայման, կամ «Վրիւր գմե՞ծ վարդապետն», ամանակներ՝ որոնց բռնազրօս ըլլալն իրաւամբ կը շեշտէ Տոբթ.

Բայց այս թերութիւնները մեր քառանգամ բաժանումէն յառաջ չեն գար. չեն ապացուցաներ՝ թէ ամէն հայ բանաստեղծութիւն երկանդամ տողով շինուած է, Տոբթ. Գարբիւնեան մեծ հաճոյք պիտի պատճառէր մեզ՝ մեր բաժանմանց թերութիւնները նկատել տուած ժամանակ՝ վերածելով զանոնք իր երկանգամ գրութեան, ինչ որ ըրած է միայն «Անձինք նըւիրեալը» ի համար:

Այս քերթուածի իւրաքանչիւր տողերը մենք բաժնած էինք երեք ամանակի, չորրորդը միայն՝ երկուքի: Տոբթոր Գարբիւնեան զանոնք կը բաժնէ միշտ երկուքի:

Անտարակուսելի է թէ երկու ամանակի բաժանումը՝ աւելի բնական է և ինքնաբերաբար կը ներկայանայ ընթերցողին՝ առաջին հայեցումով.

Անձինք նըւիրեալք — սիրոյն Քրիստոսի
Երկնաւոր նշանակց — և կուսան իմաստունք,
ի պարծանքս մեր — բարձրացեալ՝
Տօնէ մայր Առնի — դատարօքն իւրովք,
Բարբառք երկնաւորք լըցին զերկրի
Փանգի հոտ անուշիկ — բուրցայց ի Քրիստոս,
Ողջակիցք բանաւորք — և զօրք իրկութեան
Եւ սրջն անարատք — ընծայեալք Աստուծոյ:

Գեղեցկութիւնը մարմնաւոր — պայծառութեան մերոյ
Յիմարեցողք ըզթագաւորն — և պակեան հեթանոսք,
ի զեղ բարանչիլի — աստուածատուր կուսանցն,
Տարփացեալ զւարթութիւնք — ընդ մարդկան տօնեցին:

Աական ինչպէս պիտի մեկնէ Տոբթ.
Գարբիւնեան հետագայ տունները.

Մերձեցին ըզկարիս — մարմնական կենցաղոյս.
Քի ծանեա՞ն՝ երէ երազ է — և սուտ պաճեմանք.
Ու հեշտացան — ի զբզան փափկութեան.
Իմացա՞ն՝ երէ սնտոյի է — անցաւոր մեծութիւնս:

Նշախանձելի յօրինեցին — զառաքատ կուսութեան,
Նոր նորոգեալ — արեամբ և հըրով.
Մատենեցին զանձիքս — սուսերաց և ջահից՝
Եւ անձի լապտերօքն հետեւեալ՝ — մտին յառաքստուն...
Բաւանդով ըջիւտար դիւանալոյ մայրաւորեանցն յայտարեկ:

Ընդգծեալ տողերու սկզբնական ամանակները՝ չափազանց երկար և անբնական պիտի չըլլան եթէ մէկ ամանակ նրկատենք զանոնք, մանաւանդ որ բնական փոքր զաղար մը կ'ենթադրուի «Չի ծանեան» ի և «եթէ երազ» ի միջև. այս դժուարութեանց առջին էր որ ընկրկած էինք և նախընտրած տողը երէք ամանակի բաժնելը Տոբթ. Գարբիւնեան բացատրուած թիւն տուած չէ վերոյիշեալ տողերուն: Հանդուակ այս պարագային տրամադիր ենք Տոբթ. Գարբիւնեանի բաժանումը նախընտրելու՝ ենթադրելով թէ կոմիտաս կաթ. աւելի իր մտածմանց հետեւելով քան տաղաչափական պարտքերու՝ երկանգամ միաձուլութիւնը փոփոխած ըլլայ երբեմն եռանկամով:

Համառօտիւ հետեւեալն է մեր տեսնութիւնը՝ Տոբթ. Գարբիւնեանի բանաձեւած օրէնքներու մասին. մեր նախնեաց Ամանակեալ տաղաչափութեան մէջ կ'ենթադրէ նա

Ա. Ամեն տող ամբողջ խօսք է. — այս յատկանիշ է նախնեաց մտածման և ոճի պարզութեան, ո՛չ տաղաչափութեան. (Հմտ. Եւ հանեալ զոսկեղ շիկափոկ պարանե, Չվաղեյն եղանց և զվաղեյն եղինք յուսաց որ իմաստի ամբողջութիւն չեն ընծայեր):

Բ. Ամեն տող երկու անգամ է կը բաղկանայ. — այս կանոնի մասին արդէն խօսեցանք:

Գ. Անգամները տողին մէջ բացատրուած իմաստին երկու մասերը կը ներկայացնեն.

— յաճախ բայց ոչ միշտ. «Երկնէր-երկին և երկիր» միակ իմաստ մ'է թէպէտ զայն երկու անգամ կը նկատէ Տօքթ. Գարբիւեան:

Գ. Անդամներուն վանկերը կրնան բռնով տարբերիլ. — համաձայն ենք այս օրէնքի մասին:

Ե. Ամեն անգամ հետտորական շէշտ մը ունի. կանոնը անճիշդ է իր բացարձակութեամբը, Անճիք երփրեալը, բարբառք երկնատըրք, և հանկազ զոսկեօղ հետտորական շէշտէ զուրկ են, բայց այս հանգամանքը արգելած չէ Տօքթ. Գարբիւեանը՝ զանոնք անգամներ նկատելու:

Զ. Անդամներուն շէշտ կրնայ պատահիլ ո՛ր և է վանկի. — հարկ չկայ որ ամէն անգամի վերջին վանկին վրայ խնան: Ոչինչ կարելի է առարկել այն կանոնին:

Է. Խօսքի իմաստական գուրպարներն արտայայտող բառերը միայն կ'ընդունին հետտորական շէշտը. — ըստ մեզ շէշտը գաղափարի կարեւորութեան հետ այնքան վերաբերութիւն չունի որքան քերականական աղբրաներու:

Համաձայն ենք թէ դատ ասեց և նման բայերու մէջ շէշտը զոյականին վրան է, յատկացուցիչի և յատկացեալի պարագային՝ վերջինս կ'ընդունի զայն, թէ «խաղաց գնաց»ի նման ոճեր մէկ բառ կը նկատուին, բայց վրիպակ կը թուի մեզ «ածականի» շէշտի անընդունակ ըլլալը, և չափազանց ընդհանուր սա կանոնը. «Շաղկապները, նախադրութիւնները, օժանդակ բայերը, էա՛նք բայը շէշտ չեն առնուր: Եմ բայը շէշտ կրնայ առնուլ՝ երբ «գոյ», գտնուիլ նշանակէ»:

Կը կարծենք թէ կարելի չեն Ամանական տաղափոխութեան մանրամասն կանոնագիրը հրատարակել՝ առանց նախնաց քերթուածները ամբողջապէս Ամանական տա-

ղաչափութեան ձևին վերածելու, հայկական շէշտի զգացմամբ և թելադրութեամբ իմաստներու ընական յարաբերութեանց: Յետ Շարական ամանական տաղաչափութեան տողերով բաժնելու՝ կարելի է ընդհանուր կանոնները գտնել և այս վերջիններու շնորհիւ՝ դառնալ նոյն աշխատութիւնը միաձեւելու և ուղղելու: Ներկայապէս կարող ենք հաստատել միայն այս՝ որ Ամանական տաղափոխութեան մէջ երկու մեծ Ոյժեր կը տիրեն.

- 1) Շէշտերը, որ բառախումբ կը յօրինեն. (յառաջ ընթացէք)
- 2) Կտրձ բառերը որ միայնակ ամանակ կազմել չկարենալով՝ շէշտաւոր բառախումբի մ'հեր կը ձուլուին (քանզի հոս անուշից բուրեցայք ի Քրիստոս, Նա հո՛ւր հետ ունէր) կամ ամբողջանալու համար յաջորդ բառախումբէն կը գատեն բառ մը՝ որ այնքան զօրաւոր կերպով միացած չէ անոր հետ (ի վերայ միոյ — պատուական մարգարտի): Կարճ բառերու այս ձևտումին կ'օգնէ քաժանող շէշտը որու մասին խօսեցանք քիչ առաջ:

Այս երկու կանոնով՝ Անճիք նուիրեալքը, իր երկանդամ և քառատող բանաստեղծութիւն՝ յստակ պատկերի մը կը վերածուի. — Վահագնի երգը պիտի ընթեռնունք.

- Երկնէր՝ երկին — և երկիր.
Երկնէր — և ծիրանի՝ ծով.
Երկն ի ծովուն ունէր — զկարմրիկ եղեգնիկն, ևն:
- Ո՛ր տայր ինձ — ըզճո՛ւն ծերիսի
Եւ զառաւօտն — նաւասարդի.
- Ըզճագն՝ն եղանց — և ըզճագն՝ն եղջերուաց,
Մինչ մեք քո՛ղ հարուստ — և Բերկի՛ր՝ հարկանէաց:
- 3 Հեժաւ արե՛ն — արքա՛ն Արաւշէ
Ի սեւաւն գեղեցիկ.
- 2 Եւ հանեալ զսոսկեղ
Նկափոկ պարանն
- 3 Եւ անցեալ — որպէս զարծուի՝ արաթի
ընց գետն.

1. Հոս Երկնէր առանձին ամանակ կազմելու անկարող՝ երկին բառին կը միանայ, մինչ յաջորդ տողին մէջ նոյնը առանձին ամանակ կազմելու կարող է իրը հակադրութեան նախորդ տողի երկաթ ամանակին: «Ծիրանի ծովն ալ» հակադրութիւն ըլլալով «և երկիր»ի. «Ազուր կարծիք մի տեսայք»ի ներդաշնակ խաղն է հոս:

2. Հեժաւ չափազանց տկար է՝ միայնակ ամանակ կազմելու համար, իսկ Հեժաւ արի արքայն Արաւշէ չափազանց երկար և քաղք տուած. կարճ բառերու մասին մեր բրած դիտողութիւնը կու տայ մեզ բանաւոր միջինը արի բառը գատելով արքայն Արաւշէ բառախումբէն:

2 Եւ ժըզեա՛ւ զոսկոզ
 շիկափոկ պարանն
 Ընկէ՛ց ի մէջ
 օրերորդին Աւանաց,
 Եւ շատ ցաւեցոյց
 ըզմէջ փափո՛ւկ օրերորդին
 Աբա՛գ հասուցանելով
 ի բանակըն իւր:

Ամուսնակեայ տաղաշտփոսքեան գոյութիւնը հայկական հին և երգոց ժողովրդական մէջ անտարակուսելի ըլլալով մեզ համար, կը յուսանք թէ Տոբթ. Գարրիելեանի ուսումնասիրութեան նման շուրջ բանավէճեր մեծապէս պիտի ընծեռնեն անոր զիտութիւնը կատարելագործելու՝ զայն օգտակար ընելով նաև արդի գրականութեան:

Հ. Կ. Տ. ՍԱՀԱԿԻԱՆ

ՀԱՅ ՄԱՄՈՒԼԸ

ՏԱՍՆԵՒԷԻՆԻԳ ՏԱՐՈՒԱՆ ՄԷՋ

(1894-1908)

Թիւ 10. Արեւելեան մամուլ (1871-1908)

Պոլսէն ետք Զմիռնիան է պարբերական մամուլ կեդրոնավայրը: Հոն եօթանասուն տարի առաջ (1839) սկսան հրատարակուիլ Շտեմարանը և Արշալոյս Արարատեանը (1840), որոնք կարևոր տեղ կը բռնեն լրագրութեան պատմութեան մէջ: Երբ դեռ Արշալոյս Արարատեան կը շարունակէր իր գոյութիւնը՝ 1871ին հայ գրական նշանաւոր դէմքերէն Մատ. Մամուրեան սկսաւ խմբագրել «Արեւելեան մամուլ» Ամսաթերթը, որ յետոյ «կիսամսեայ»ի վերածուեցաւ:

Մամուրեանը իր ձիրքերով կրցած էր «Արեւելեան Մամուլ»ի աշխատակիցներ, թղթակիցներ և գրագէտներ գտնել և իրր Հանդէս մը հրատարակել զայն, ուր ան պակաս էին քաղաքական, գրական, ազգային ընտիր յօդուածներ և թարգմանութիւններ:

1893ին նոյն ծրագրով և նոյն ծաւալով կը շարունակուէր «Արեւելեան Մա-

մուլ»ը. ան՝ այս շրջանին՝ բազմաթիւ կարող գրիչներ հիւրընկալեց, ինչպէս՝ Կ. Ստեփանեան, Ռ. Զարդարեան, Թլկտանցին, Քրիզանթէմ, Ա. Յարութիւնեան, Ռ. Որբերեան, Լ. Շաթրեան, Ն. Հ. Ներսէսեան:

Մահը որ 1901ի սկիզբը անհետացուց հինաւորց այս պատկառելի դէմքը՝ Մ. Մամուրեանը՝ մեծ բաց մը թողուց գրական հրապարակին վրայ, սակայն հանգուցելոյն որդին Հ. Մ. Մամուրեան՝ առանց իր հօրը աշխատակից գրագէտները ցրուելու՝ շարունակեց Արեւելեան Մամուլը, ուր միայն ինքն Մ. Մամուրեան կը պակսէր: 1902ին Արեւելեան Մամուլը շարաթաթերթի վերածուեցաւ (խրաջան չիւր թիւ՝ 24 էջ), և իր ալլազան բովանդակութեամբ՝ օրուան գրական Հանդէսն եղաւ, միշտ թրթակից ունենալով օրուան գրագէտները:

1907ի վերջերէ Հր. Մ. Մամուրեան յայտարարեց «Եռամսեայ Արեւելեան Մամուլի» յաւելումած հրատարակութիւնը, և որ հրատարակել սկսաւ 1908ին, ուր կ'ենրևան տաճկահայ գրեթէ բոլոր գրագէտները ոտանաւորներով և գրական յօդուածներով:

Թիւ 11. Արեւելք (1884-1908)

«Հայրենիք»ը երբ իբր օրագիր կը հրատարակուէր ի Կ. Պոլիս՝ մի և նոյն ժամանակ «Արեւելք»ն ալ սկսաւ հրատարակուիլ, բայց սա չունեցաւ ան փայլը՝ երբ կարող գրիչները «Հայրենիք»ի շուրջը բոլորած էին, և այն ատեն սկսաւ փայլիլ Արեւելք՝ երբ «Հայրենիք»ը խաւարեցաւ: 1884ին Ստեփան Տամատեան արտօնութիւնը ստացաւ, իսկ Բ. Քէչեան՝ խմբագրապետութիւնը:

1894ին տակաւին նոյնը կը քնար Արեւելքի վարչական մարմինը, և Քէչեան՝ Բ. Ք. ստորագրութեանմը խմբագրականներ կը գրէր: Այդ շրջանին Յ. Վ. Աճեմեան, Արմէն Գնունի, Մ. Կ. Շահնազար, Տ. Ա. (Տիգրան Արփիարեան) կ'երևան նշանակելի յօդուածները ստորագրողները